

УДК 811.161.2-112'367.622'373.611
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-2-2>

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОБРЯДОВИХ ДІЙ

Білоусенко П. І.

*доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови Національної академії наук України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3794-1037
pbilousenko@gmail.com*

Ключові слова: *лексикалізація
форм множини іменників,
лексико-словотвірні типи,
назви обрядових дій,
дистрибуція словотворчих
засобів, словотвірні синоніми.*

Крізь призму словотвірних типів здійснено історико-дериватологічний аналіз плуративів, що позначають обрядові дії, які стосуються усіх етапів життя людини, сфер її діяльності, сімейного життя тощо. Розкрито шляхи появи номенів з цією семантикою, показано як граматична форма множини внаслідок її лексикалізації спричинила творення іменників *pluralia tantum*, що мала інше значення. Аналіз реконструйованих матеріалів дали підстави стверджувати, що такі деривати функціювали в праслов'янській мові. Окреслено суфікси, за допомогою яких творилися плуративи впродовж писемної історії української мови. Зокрема, у дописемний період найменування обрядодій були пов'язані переважно з певними етапами весільного циклу і мали в своїй структурі суфікси *-iny* (*obročiny), *-ьку* (*obgledьky) та протонульсуфіксальні форманти (*obgledy). Ці ж суфікси найчастіше вживалися у творенні іменників *pluralia tantum* зі згаданою семантикою у писемних джерелах XI – поч. XXI ст. (заручини, запросини; зазови, оповіди; сватанки, оглашки).

Деривати на позначення обрядодій, пов'язаних із народженням і (переважно) першими роками життя дитини, творяться за допомогою тих самих формантів: постриги 'обряд вступу хлопчика в підлітковий вік', стрижки 'перша стрижка дитини'; христини, зорини 'свято на честь новонародженого' та ін.

З XVIII ст. документуються найменування обрядових заходів з нагоди святкування початку чи закінчення сільськогосподарських робіт, різних інших видів колективної праці та відпочинку. Панівна більшість таких плуративів утворена теж за допомогою суфіксів *-ки*, рідше *-ини* та нульового суфікса: обжинки, закоски, загребки; вінчини, замолотини, засновини, обмолотини, обкоси, попряди 'спільний відпочинок жінок увечері з прядінням' та ін. Поодинокі множинні назви різних обрядів творилися за допомогою інших формантів засобів.

Історико-дериватологічний аналіз лексико-словотвірних типів іменників *pluralia tantum* дав підстави виявити спадковість процесів творення найменувань обрядодій: панівна їх більшість утворена за допомогою суфіксів *-ини*, *-ки* та нульового форманта. Збережена давня структурно-семантична дистрибуція різних словотворчих засобів за семантичними типами обрядодій.

FORMATION OF WORD-FORMING STRUCTURE OF NOUS PLURALIA TANTUM WITH THE MEANING OF RITES

Bilousenko P. I.

Doctor of Philology, Professor,

*Leading Researcher at the Department of History of the Ukrainian Language
and Onomastics*

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine

Mykhailo Hrushevskyi str., 4, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3794-1037

pbilousenko@gmail.com

Key words: *lexicalization of plural noun forms, lexical-word-forming types, names of ritual actions, distribution of word-forming means, word-forming synonyms.*

Through the prism of lexical-word-forming types, a historical-derivatological analysis of pluratives denoting ritual actions about all stages of a person's life, spheres of his activity, family life, etc. has been carried out. The ways of appearance of nouns with this semantics are revealed, it is shown how the grammatical form of the plural due to its lexicalization caused the creation of pluralia tantum nouns, which had a different meaning. The analysis of the reconstructed materials gave grounds to claim that such derivatives functioned in the Proto-Slavic language. The suffixes with which pluratives were created during the written history of the Ukrainian language are outlined. In particular, in the pre-writing period the names of the rites were associated mainly with certain stages of the wedding cycle and had in their structure the suffixes -iny (* obrōčiny), -ьку (* obglēdъky) and protonulsuffixal formants (* obglēdy). The same suffixes were most often used in the creation of nouns pluralia tantum with the mentioned semantics in written sources of the XI-early XXI centuries (заручини, запросини, зазови, оповіди; сватанки, оглашки).

Derivatives to denote the rites associated with the birth and (mostly) the first years of a child's life are created with the help of the same formants: постриги, 'rite of entry of a boy into adolescence'; стрижки 'the first haircut of a child; христини, зорини, tradition in honor of the newborn, etc.

From the eighteenth century. the names of ceremonial events on the occasion of celebrating the beginning or end of agricultural work, various other types of collective work and recreation are documented. The vast majority of such pluratives are also formed with the help of suffixes -ки, less often -ини and zero suffix: обжинки, закоски, загребки; вінчини, замолотини, засновини, обмолотини, обкоси, попряди 'women rest in the evening with spinning', etc. Single multiple names of different rites were created with the help of other forms of means.

Historical-derivatological analysis of lexical-word-forming types of nouns pluralia tantum gave grounds to reveal the heredity of the processes of formation of names of rituals: the vast majority of them are formed with the suffixes -ини, -ки and zero formant. The ancient structural-semantic distribution of various word-forming means according to semantic types of rituals is preserved.

Постановка проблеми. В українській мові здавна вживалися іменники зі значенням одметненої дії, які виникли в результаті транспозиції – дієслово → іменник з оформленням похідного слова відповідним суфіксом. Мовці потребували також позначати багатосуб'єктні чи багатооб'єктні дії, процеси, побутові обряди, заходи, ігри тощо, які не мисляться в формі однини. Праслов'янські реконструкції показують, що в дописемний період

функціювали іменники так званого парного роду, які завжди вимагали при узгодженні флексій, які збігаються із закінченнями множини. Формальна ознака множини порівняно з одниною може стати виразником дещо іншої семантичної ідеї в результаті того, що слово з цією ознакою протидіє правильному формотворенню, порушуючи граматичну співвіднесеність, смисловий паралелізм у загальному ряді [6, с. 71]. Такі зміни в семантиці

слова прийнято називати лексикалізацією, що означає «перетворення елемента мови (морфеми, словоформи, сполучення слів) на окрему лексико-граматичну й номінативну одиницю» [9, с. 277] унаслідок зміни її лексичного значення й граматико-синтаксичної функції. Нестандартна числова поведінка іменників спричинена втратою словом зв'язків зі спорідненими лексемами, випадання слова з груп споріднених номенів [4, с. 236]. За виробленими зразками іменники *pluralia tantum* певного семантичного типу творилися за допомогою суфіксів, унаслідок чого можна було оминати процес лексикалізації. Продукували плуративи більше двох десятків суфіксів, конфіксів та їхніх варіантів. У словотвірному відношенні іменники *pluralia tantum* часто перебували в тіні граматичних форм множини, тому питання про їх історію, конкуренцію різних лексико-словотвірних типів донедавна в історії української мови не ставилося. Значна частина цих дериватів належала до плуративів зі значенням опредметненої дії, серед яких вагоме місце займали обрядові дії, які стосувалися життя людини від народження до смерті, всіх сфер людської діяльності, етапів сімейного життя, ігрових дій, свят тощо.

Мета статті – описати історію підсистеми іменників *pluralia tantum* зі значенням обрядових дій у плані формально-семантичної дистрибуції словотворчих засобів, тиску системи на впорядкування її складників на різних етапах розвитку української мови. Це дасть змогу з'ясувати причини мовних змін в досліджуваній підсистемі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Праслов'янські реконструкції плуративів, що стосуються обрядових дій, найперше пов'язані з іменуванням певних етапів весільного циклу: **obglediny* ‘оглядини, перший візит жениха до нареченої, нареченої до батьків жениха’ від **obgleděti, *obgledati* (ЕССЯ 26 200); **obrōčiny* ‘заручини, сватання’, пов'язане з **obrōčiti (se)*; **obzoriny* ‘оглядини, смотрини’ від **obzōrěti / *obzoriti* (31 212) та деякі інші. З цим же значенням функціювали окремі деривати на *-ьку*: *obgledьky* ‘оглядини, огляд’. Творення найменувань обрядів відбувалося також за допомогою протонульсуфіксальних формантів, які в праслов'янській мові виконували роль дериваційних формантів і флексій [10, с. 12–13]: **obgledy* ‘оглядини, розглядини, візит юнака і його родини до дівчини з метою сватання, домовленості про весілля’ (ЕССЯ 026 201).

В обстежених текстах української мови XI – XIII ст. найменувань на *-ини*, пов'язаних з весіллям не виявлено. Девербативи з цим значенням документуються в старій українській мові з XVI ст: *заручини* (1551 СлXVI – п.п. XVII 10 189, Ж 242, Гр II 91); *змовини* (1570 12 57, Ж 307) ‘весільне

домовляння нареченого з молодою; заручини’; *обзорини* (УЛ XVII 195) ‘звичай оглядати господарство молодих; відвідини перед сватанням батьком жениха з метою з'ясування кількості приданого’. *запоїни* (XVII – XIX КіП 196) ‘своєрідне „скріплення” шлюбу’;

У новій українській мові поряд зі згаданими дериватами фіксується вервечка нових номенів на позначення весільних обрядодій, як-от: *зазовини* (1840 Б-Н 144) ‘післявесільний бенкет для гостей у родичів молодого і молодої’ (*зазивати* ‘кликати, запрошувати’ із чергуванням голосних [и] // [о]); Хто рано жениться, той не кається, – напосідав Семен; видно, вчорашні *запоїни* розохотили його до думки про весілля (Леся Українка III 668). Порівняймо також: *запоїни* ‘обрядове пригощання після заручин у супроводі пісень’ – Гр II 82; ‘частування, яке влаштовує наречений для батьків та родичів нареченої’ – СУМ III 271 та ‘домовляння про день весілля і частування з цієї нагоди’ – Арк I 173; *розглядини* (Писк 226) ‘оглядини; обряд знайомства молодого і його рідні з молодою’; *звідини* (Ж 288); *покладини* (684) ‘заручини’; *змовини* (146) ‘заручини’ (*змовитися* ‘домовитися’); *умовини* (1010) ‘те саме, що розглядини’; *зводини* (Гр II 134) ‘весільний обряд, який полягає в перевірці цнотливості, незайманості молодої’ (*зводити* ‘піднімати після шлюбної ночі з ліжка’); *відводини* (149) ‘частина весільного обряду: обід свекра і свекрухи в тестя та тещі, а потім снідання тещі з тестем у хаті молодого’; *оглядини* (Гр III 36) ‘обряд знайомства молодого (молодої) з житлом, господарством своїх майбутніх сватів’; *смїни* (Гр II 91IV 158) ‘частування на четвертий день весілля, що супроводжується традиційними розвагами, заходами’ (*смїяти(ся)*; *пирисувини, пириносини, поправини* (ГорбачТер 193) ‘час підготування до весілля’; *заводини* (ГуцГов 73) ‘вечір, напередодні весілля; вінкоплетини’ *запросини* (ЛексФр 80) ‘обряд запрошення на весілля’; *зорини* (Крим II 115) ‘обрядове роздивляння, ознайомлення з чимось чи кимось’ (*зорити* ‘пильно дивитися’); *словини* (СУМ IX 367) діал. ‘сватання’ *згодини* (О I 303) ‘заручини; домовленість про придане під час сватання’; *митвини* (441) ‘частина весільного обряду, коли на другий день після весілля молоді миють обличчя та руки в річці’; *з(по)любини, любліни* [5, с. 16] ‘передвесільне гуляння молоді на Поліссі та Білорусі’; *змовини* (19) ‘домовини про весілля’; *засватини* [Там само], пор.: *заводини* [2, с. 263] ‘обряд, під час якого батьки заводять молодих за весільний стіл’; *дарини* (СсУГ 107) ‘час “обдарування” молодих подарунками’ (*дарити* ‘дарувати’). *запивини* (Арк I 173) ‘запивки’; *поправини* (СГЦБ 374) ‘гостювання після весілля’.

Зрідка трапляються конфіксальні деривати на -ини: *почіпчини* (О II 129) ‘звичай одягання чіпця молодій’; *потрусини* (Гр III 382) ‘збори невеликої кількості гостей на другий день весілля для доїдання та допивання залишків’ (*трус* ‘обшук’, *трусити* – СГЦБ IV 582).

Задокументовано кілька композитно-суфіксальних дериватів із суфіксом -ини: *вінкоплетини* (1837 РД 57, Гол 465), *вінкоплетини* (КіП 196, ДзПрогр 264) ‘обряд прощання із дівочою чи парубочою свободою’; *печоглядини* (Гр III 150, ДзПрогр 264, ЕСУМ IV 365) ‘оглядини’; *рукодаїни* (Гр IV 87) ‘заручини’. *почіпчини* (О II 129) ‘звичай одягання чіпця молодій’ (*чіпець* ‘головний убір заміжньої жінки’);

Дещо менше плуративів, що іменують різні етапи весільного циклу, утворено за допомогою суфікса -ки: *любкы* (1798 Ен 313) ‘кохання’; *перезівки* (Ж 615), пор. *перезивки* (Гр III 118) ‘пригощання після весілля у четвер та п’ятницю’ (*перезвати* ‘перезапрошувати’); *перепитки* (III 131) ‘весільний обряд: випиваючи чарку, дарувати що-небудь молодим’; *поїшки* (683) ‘елемент весільного обряду’; *сватанки* (853) (у двох останніх похідних -иш- та -н- є консонантними інтерфіксами, оскільки вивідна основа закінчується голосним звуком); *любовники* (СхСл 122), [5, с. 16] ‘вечорниці; передвесільні гуляння молоді’ (*любовничати* ‘залицятися’); *запойки* [5, с. 22] ‘весільний обряд, у ході якого, на знак остаточної згоди батьків дівчини на шлюб, п’ється горілка’; *визнавки* [2, с. 264] ‘попереднє розвідування представників нареченого про наміри батьків дівчини щодо шлюбу’ (*визнавати*); *запівки* (Арк I 173) ‘заручини’ (*запівати*); *запитки* (Там само) ‘попереднє домовляння про заручини’; *оглашки* (ГуцГов 137) *церк.* ‘повідомлення про шлюб’ (*оглашати* ‘оголошувати’).

Низку нульсуфіксальних девербативів, що позначають різні етапи весільного обряду, зафіксовано в новій українській мові: *звіди* (Ж 228) ‘розвідини’; *оповіди* (Гр II 22) ‘оповіщення про шлюб’; *обзори* (Гр III 9, Спанатій 487) ‘оглядини будинку й господарства, куди хочуть віддати дівчину заміж чи де хочуть взяти дівчину заміж’; *зальоти* (Гр II 61, СУМ III 199) ‘залицяння, любовні пригоди’; *зазови* (Дорош 109) ‘обряд відвідування сватів після весілля’; *вигляди* (Лис 43; Спанатій 115) ‘оглядини, розглядини’, *огляди* (Спанатій 497), *розгляди* (Спанатій 187, Програма 264) ‘те саме’; *заповіди* (О I 281) ‘церковне повідомлення про шлюб’; *поглюди* [Грицак 1971: 377] ‘повторне пригощання через тиждень після весілля’ (*гледати* ‘поглинати, ковтати’ – Гр I 290); *договори* ‘початковий етап весільного обряду, *зулі* [Аркушин 2004: 492–493] тощо.

Кілька плуративів із розгляданим значенням утворено за допомогою суфікса -ани: *перетягани* (Гр III 141) ‘перехід гостей від тестя до свекра під час весілля’; *роспльовани* [5, с. 51] ‘обряд частування в батьків молоді другої весільної неділі на прикінцевому етапі післявесільного циклу, який закінчується сімейними чварами); *сватани* [1, с. 355] ‘сватання’; *дякувани* [Там само] ‘етап весільного обряду, коли молода дякує батькам’.

За допомогою форманта -ини продукуються деривати на позначення різних обрядових заходів, пов’язаних із народженням і (переважно) першими роками життя дитини: *хрестини* (*хрестини* (1577 МатТимч II 466); ‘християнський обряд хрещення дитини’; Хроніка 4), пор. *похрестини* (Ж 727, УмСп 732) ‘пригощання після хрестин’; *родини* (1840 Б-Н 314, Писк 225) ‘пологи’; *вродини* (ЛексФр 44) ‘іменини, святкування з нагоди народження’; *уводини* (УмСп 117); *виводини* (Гр I 149) ‘вивід; перше відвідування жінкою церкви для отримання очисної молитви через деякий час після народження дитини’ (*виводити*); *зливини* (II 157) ‘обрядове очищення породілі й рук повивальної бабки після хрестин’ (*зливати*); *молитвини* (440) ‘обряд читання очисної молитви над народженим і надання йому імені’ (від *молитва* чи *молитвати* ‘читати молитву’ – Гр II 440); *зародини* (Крим II 107) ‘зачаття дитини’; *зорини* (Спанатій 263) ‘свято на честь новонародженого’; *обстрижени* (СУМ V 586) ‘обряд першої стрижки дитини, якій минув рік’.

Сюди ж і конфіксальний та складносуфіксальний деривати: *почеревини* (Чаб III 255) ‘могорич на другий день хрестин’; *очедирини* (Гр III 81) ‘похрестини: святкування після хрестин’;

Поодинокі похідні цього семантичного типу мають суфікс -ки: *стришки* (СУГО 185) ‘перше підстригання дитини’; *зливки* (1840 Б-Н 156) ‘обряд відходження повитухи від породіллі – зливанням води на руки’.

Нульсуфіксальне творення плуративів з цим значенням не набуло розвитку, пор. давнє: *постригы* (к.ХІІ/1377 СДЯ 306) ‘обряд вступу хлопчика в підлітковий (отрочий) вік’.

Відчислівникові та віддієслівні плуративи на позначення обрядів, пов’язаних з похованням людини, мають суфікс -ини: *дев#тини* (1284 СДЯ II 453), *девятины*, *дев#тини* (1603 СлХVI – п.п.ХVII 7 217) ‘поминки, вшанування пам’яті покійного на 9-й день по його смерті’; *кончини* (Ж 363); *погребини* (674). Поодинокі девербативи утворено нульсуфіксальним способом: *проводы* (Б-Н 302) ‘поминальні дні’, ‘перший понеділок після Трійці’; *помини* (СУМ VII 121) ‘обрядовий обід’.

В українській мові сформувалася досить представницька група плуративів, які іменують

традиції та заходи з нагоди святкування початку чи закінчення сільськогосподарських робіт. Це переважно девербативи з суфіксом **-ки**: **зажинки, обжинки, закоски, обкоски, заорки, оборки** (поч. XVIII АрхЮЗР 6 41); **засівки** ‘початок сільськогосподарських робіт’; **добирки** ‘святкування з нагоди закінчення збирання картоплі’; **докопки** (398), **докопки, обмолоткі** ‘кінець молотьби’; **обжнивки** (Сагаровський 280) ‘обжинки’; **обсипкі** (Спанатій 136) ‘останній день сапання і частування з цього приводу’ (**обсипати**); **обчіски** (137) ‘закінчення робіт при збиранні сіна, святкування з цієї нагоди’ (**обчісувати** ‘очищати від домішок, вирівнювати щось’ – див.: НТСУМ IV 818); **дограбки** (408) ‘кінець згрібання, заготівлі сіна’; **обкоски** (489) ‘святкове відзначення кінця жнив’; ‘обжинки’ **загребки** (СУМ III 92) ‘закінчення збирання врожаю’ (**загребти**); **дожжинки, докоски** (ДзПрогр 261) зі значенням ‘обжинки’; **абсієвки** (Лис 24) ‘свято на відзначення сівби’ (**обсієватися** ‘закінчувати сівбу’).

Кілька плуративів цього типу утворено за допомогою суфікса **-ини**: **замолотини** (Крим II 54) ‘початок молотьби та святкування з цієї нагоди’; **обмолотини** (СУМ V 542) ‘закінчення молотьби і святкування з цього приводу’; **вінчини** (ДзПрогр 261 ‘обжинки’ (**вінчати** ‘завершувати, закінчувати що-небудь’; **закрутини** (УМіф 183) ‘звичай: 12 вересня сплітати ячмінні стебла з лянними й вівсяними та замовляти ниву, щоб добре вродила’ (**закрутити**). Трапляються поодинокі нульсуфіксальні плуративи: **обкоси** (Чаб II 11; Спанатій 489) ‘святкове відзначення кінця жнив’;

Близькими до найменувань обрядових дій є плуративи, що називають зібрання жінок (рідше й чоловіків) для традиційних видів відпочинку, роботи. Творються вони за допомогою суфікса **-ки**: **походеньки та посиденьки** (Гр III 359); **посідки** (360) ‘те саме, що посиденьки’; **скубки** (Чаб VI 78) ‘етнічні зібрання жінок в одній хаті для скубання пір’я’; **випрядки** (Спанатій 120) ‘сходина жінок зимовими вечорами розважатися’; **збірки** (СхСл 85) ‘вечорниці’ (**збиратися**); **пиристойки** (Арк II 46) ‘гра на вечорницях, коли парубок і дівчина перестоювали один одного (хто довше)’; **посиділки** (СхСл 172) ‘бесіда; посиденьки’ та ‘сходина, спільне прання жінок’; **сиділки** (189) ‘те саме’ **прядки** (398) ‘зібрання жінок, щоб прясти’. Пор. десубстантив **дружини** (Сагаровський 95) ‘дівчач-вечір’;

Поодинокі найменування традиційних зібрань жінок та молоді мають відіменникове творення: У конфіксальних дериватах цього семантичного типу постпозитивний компонент збігається з суфіксом **-ки**: **супрядки** (XVII – XIX КіП 159, УмСп 171) ‘хатні вечор-

ниці в холодний час’ та ‘спільне зібрання молоді для розваг і роботи’ (**прясти** разом); **досвіткы** (1798 Ен 302) ‘зібрання сільської молоді, організовані для спільної праці і розваг в осінній та зимовий час’; пор.: **досвіткы** (Закр 315) ‘посиденьки до ранку’; **досвіткы** ‘вранішня робота’ (Писк 69), ‘вечорниці рано, удосвіта’ – УмСп 741; ‘вечорниці взимку, які відбувалися в спеціальній хаті’ – КіП 159; ‘гуляння’ – Новицьк 41; ‘вечірні зібрання молоді на посиденьки’; ‘час збирання хліба’ – ГорбачТер 191; ‘групове гуляння молоді’ – СхСл 69; ‘збори дівчат і хлопців для гуляння до ранку’ – ЕССУМ I 351; ‘час доби’ та ‘зібрання молоді взимку і восени для спільної праці й розваг’ – НТСУМ I 824 тощо; **оденьки** (ІвШум II 63, Гр III 38, Калин 652, СУМ V 624) ‘зібрання вдень заміжніх жінок для рукоділля й таке інше в зимові дні’; **наранкі** [1, с. 567] ‘сходина жінок для прядіння вранці’

Лише деякі із віддієслівних плуративів цього семантичного типу утворено за допомогою інших суфіксів: **попряди** (Гр II 340) ‘денні збори дівчат, без участі парубків, для прядіння та інших видів робіт’; **розигри** (УкрМіф 513) ‘останній день проведів русалок’; **спускини** (Гр II 169) ‘гадання молоді: у ночви з водою на підставках «спускали» (ставили) свічки і гребли воду, якщо вони сходилися, то й молоді зійдуться’; **вечорниці** (Арк II 46).

Окремі плуративи мотивуються сполуками іменниками та дієслова: **пероскуби** (Чаб III 107) *етн.* ‘зібрання жінок для скубання пір’я’.

Низка іменників *pluralia tantum* з обрядовим значенням номінують переважно релігійні християнські свята, традиції. Частина із них має девербативне походження з суфіксом **-ини**: *не ходи ѿ(т) именинь моихъ* (1118/1377 ПВЛ 258); **іменини** (Гр II 198) ‘у православних і католиків – особисте свято, що припадає на день, у який церква відзначає пам’ять однойменного святого’ (**іменувати** ‘призначати ім’я’ – Гр II 198); **розговіни** (1843 КвОсн III 126) *церк.* ‘розговіння; перше споживання скоромного після посту’, **розговіни** (УМіф 426) ‘сидіння усією родиною за спільним свяченням і споживання його’ (**розговітися**). Конфіксальні плуративи виникли на основі прийменникових конструкцій: **похрамини** (УмСп 732) ‘святкування на другий день храмового свята’; **потолокни** [1, с. 567] ‘перший день посту після Масляної’.

Низку похідних утворено нульсуфіксальним способом: **проводи** (1385 ССУМ II 256, УкрМіф 397) ‘перша неділя після Великодня’; **запусты** (1489 ССУМ I 385, 1561 МагТимч 284) ‘останній тиждень перед великоднім постом’; **запуст і запусти** (Гр II 87) ‘останній день вживання скоромної їжі перед постом’; **запусти** (Ж 226, Гр II 87) ‘говіння’; **виряди** (Сизько 17) ‘виря-

джання на службу»; *збіги* (О I 296) ‘церковне свято – збіг Богородиці’

Сюди належить також іменник *піст* (1388 ССУМ II 208), *піст* (Гр III 188) (ст.-сл *постъ*), –запозичення з давньоверхньонімецької мови (ЕСУМ IV 416) ‘форма аскези або добровільне обмеження людини від того, що приваблює найбільше її уваги, зазвичай це їжа; на відміну від дієти піст зумовлений релігійними переконаннями’. Наявність в українській мові похідних дієслів *поститися*, *постувати* створює умови для переорієнтації словотвірного ланцюга *піст* > *постити* на *постити* > *піст*.

Похідні з іншими суфіксами трапляються нечасто: *поступки* (1798 Ен 323) ‘піст, говіння’; *колядки* (УмСп 364) ‘колядування’; *виграни* (Ж 72) ‘колядки’;

У складносуфіксальних структурах опорним компонентом виступає дієслово з нульовим суфіксом: *головосіки* (ГуцГов 45) *церк.* ‘дата відзначення усічення голови Івана Хрестителя: 11 вересня’; *м’ясопусти* (ЕССУМ III 158) ‘пущення: час, коли закінчуються М’ясиці’ та ін.

Шерег народних звичаїв супроводжується традиційними урочистостями, що зближує їх з обрядовими діями. Вони пов’язані переважно із етапами спорудження житла, вселенням в нове приміщення, наприклад: *увіходини* (Писк 263); *входини*, *вхідчини* (Ж 131) ‘новосілля’; *зав’язини* (237) ‘обряд закладання фундаменту нової будівлі’ (*зав’язувати* ‘починати якісь взаємні дії’); *засновини* (271) ‘обряд, що виконувався при закладанні нижнього вінця зрубу – підвалини’; *заходини* (290) ‘народний звичай відзначати вселення в нове приміщення’, *зводини* (Там само), *зводини*

(СУГО 85) ‘ставлення стін на фундамент; гуртова робота під час будівництва дерев’яної хати’; *построїни* (719); *закладини* (Гр II 49) ‘закладання фундаменту нової будівлі із супроводом певних урочистостей та обрядових дій’; *окладини*, *зодіймини* (ДзПрогр 77) ‘етапи зведення (будування) житла’ (*окладати* ‘облицьовувати’; *зодіймати* ‘підвищувати рівень чогось’ із чергуванням головних [i] // [o] у корені);

Окремі номени творяться внаслідок приєднання варіантного форманта *-чини*, який є результатом десемантизації (декореляції) демінутивного суфікса *-ч-* (< κ) [8, с. 6–37; 7, с. 68–69]. Відіменникові похідні такої структури (*закладчини* < закладка) функціують паралельно з іменниками *pluralia tantum* девербативного походження (*вхідчини* / *входини* < входити).

Висновки. Здійснений структурний і семантичний аналіз плоративів, що позначали обрядові дії впродовж усієї історії української мови, дає підстави стверджувати, що з дописемних часів у творенні обрядових дій спостережено тяглість і безперервність дериваційних процесів відповідно до праслов’янських словотвірних та лексико-словотвірних типів, утворених здебільшого за допомогою суфіксів *-ини*, *-ки* та нульового форманта. Було дотримано й давню функціонально-семантичну дистрибуцію словотвірних засобів між найменуваннями різних видів обрядових дій, майже не вживаються різносуфіксальні синоніми.

Розглядана лексико-словотвірна підсистема плоративів виявила наддіалектний характер у спільності способів і засобів творення різних лексико-словотвірних типів і підтипів найменувань обрядової лексики на різних українських теренах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г.Л. Іменниковий словотвір західнополіського говору: монографія Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного інституту ім. Лесі Українки, 2004. 746 с.
2. Бігусяк М. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору. Гуцульські говірки: лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2000. С. 125–148.
3. Грицак М.А. Принципи пояснень значень реєстрових слів у «Словнику українських говорів Закарпатської області». *Праці XII республіканської діалектологічної наради*. Київ : Наук. думка, 1971. С. 374–381.
4. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики. Москва : Прогресс, 1973. 284 с.
5. Магрицька І.В. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 622 с.
6. Маркарян Р.А. Грамматикализация и лексикализация. *Грифтър Համարակարգի Գրությունները*. 1969. № 6. С. 69–77.
7. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови. Морфологічна будова сучасної української мови. Київ : Наук. думка, 1975. С. 35–82.
8. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М.А. Жовтобрюха. Київ : Наук. думка, 1979. С. 57–118.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2006. 716 с.
10. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. PAN? Monografie Slawistyczne. 30. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1974. 161 s.

REFERENCES

1. Arkushin G. L. Imennikovij slovotvir zahidnopoliskogo govoru Noun word formation of the West Polissya dialect]: monografiya Luck : RVV "Vezha" Volinskogo derzhavnogo institutu im. Lesi Ukrayinki, 2004. 746 s.
2. Bigusyak M. Iz sposterezhen nad vesilnoyu leksikoyu guculskogo govoru [From observations on the wedding vocabulary of the Hutsul dialect]. Guculski govirki: lingvistichni ta etnolingvistichni doslidzhennya. Lviv : Institut ukrayinoznavstva im. I. Krip'yakevicha, 2000. S. 125–148.
3. Gricak M. A. Principi poyasnen znachen reyestrovih sliv u "Slovniku ukrayinskih govoriv Zakarpachoyi oblasti" [The principle of explaining the meanings of register words in the "Dictionary of Ukrainian dialects of the Transcarpathian regio."]. Praci III respublikanskoj dialektologichnoj naradi. Kiyiv : Nauk. dumka, 1971. S. 374–381.
4. Doroshevskij V. Elementy leksikologii i semiotiki [Elements of lexicology and semiotics]. Moskva : Progress, 1973. 284 s.
5. Magricka I. V. Vesilna leksika ukrayinskih shidnoslobozhanskih Govirok [Wedding vocabulary of Ukrainian shidnoslobozhanskydialects]: dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kiyiv, 2000. 622 s.
6. Markaryan R. A. Grammatikalizaciya i leksikalizaciya [Grammaticalization and lexicalization]. Грматикалїзація і лексикалізація. 1969. № 6. S. 69–77.
7. Pinchuk O. F. Slovtvirna struktura viddiyeslivnih imennikov suchasnoj ukrayinskoyi literaturnoyi movi. [Word-forming structure of verb nouns of the modern Ukrainian literary language]. Morfologichna budova suchasnoj ukrayinskoyi movi. Kiyiv : Nauk. dumka, 1975. S. 35–82.
8. Rodnina L. O. Sufikslnij slovtvir imennikov u suchasnij ukrayinskij movi. [Suffix word formation of nouns in the modern Ukrainian language]. Slovtvir suchasnoj ukrayinskoyi literaturnoyi movi / za red. M. A. Zhovtobryuha. Kiyiv : Nauk. dumka, 1979. S. 57–118.
9. Selivanova O.O. Suchasna lingvistika: terminologichna enciklopediya. [Suchasna lingvistika: terminologichna enciklopediya]. Poltava: Dovkillya-K., 2006. 716 s.
10. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis [Proto-Slavic agency names]. PAN: Monografie Slawistyczne. 30. Wrocław. Warszawa. Kraków.Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1974. 161 s.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Арк	Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк : Ред.-вид. відділ. «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1–2.
АрхЮЗР	Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов : в 8 ч. Киев : Вь университетской типографии, 1859–1914.
Б-Н	Білецький-Носенко П. Словник української мови / підг. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наук. думка, 1966. 423 с.
Гол	Словник української мови Я. Ф. Головацького : <i>Наук. зб. Музею української культури у Свитнику</i> / підгот. до вид. Й. О. Дзедзелівський, З. Ганудель. Пряшев : Братиславське словацьке педагогічне вид-во, 1982. № 10. 612 с.
ГорбачТер	Горбач О. Говірки Теробовельщини : словник. <i>Діалектологія</i> : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 173–257
Гр	Словарь української мови : у 4 т. / збір. ред. журн. «Киев. старина» / упоряд., з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ : Лексикон, 1996. (Репринтне вид. 1907–1909 pp.). Т. 1–4.
ГуцГов	Гуцульські говірки : короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
ДзПрогр	Дзедзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 300 с.
Дорош	Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. <i>Діалектологічний бюлетень</i> . Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. Вип. 9. С. 101–122.
Ен	Словарь малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ, съ русскимъ переводомъ. Виргилева Энеида на малороссійській языкъ переложенная И. Котляревскимъ. Кіевъ и Одесса : Издане книжныхъ и музыкальныхъ магазиновъ Болеслава Корейво, 1890. С. 293–338.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
Ж	Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів : Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. 1117 с.
Закр	Закревській М. Старосвітській пандуриста. Книга Третія. Словарь малороссійскихъ ідіомовъ или Собрание словъ несходныхъ съ русскими. Москва, 1861. С. 247–628.

- ІвШум Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник : у 2 т. Вінниця : Нова друкарня Пойлішер, 1918. Т. 1–2.
- Калин Російсько-український словник АН УРСР/ гол.ред. Я. Калинович. Москва : Державне вид-во іншомовних і національних словників, 1948. 804 с.
- КіП Культура і побут населення України : навч. посібник / упоряд. В. І. Наумко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. 2-е вид. Київ : Либідь, 1993. 228 с.
- Крим Російсько-український словник : у 3 т. / Українська АН, Комісія для складання словника української живої мови / гол. ред. А. Ю. Кримський. Київ : Червоний шлях, 1924–1933.
- ЛексФр Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики / упоряд. І. І. Ковалик та ін. Львів : ЛДУ, 1990. 264 с.
- Лис Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.
- МатТимч Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підг. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2-х книгах. Київ-Нью-Йорк : Преса України, 2002. Кн. 1–2.
- НТСУМ Новий тлумачний словник української мови : 4 т. / укл. В. В. Яременко та ін. Київ : Аконіт, 2000. Т. I–IV.
- О Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. I–II.
- Писк Словник живої народної, письмової і актової мови руських югівцян Російської і Австрійсько-Венгурської цесарії / сост. Фортунатъ Пискуновъ. Кієвъ : Въ Типографіи Е. Я. Федорова, 1875. 310 с.
- Сагаровський Сагаровський А. А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина). Вип. 1. Харків : ОБВ НМЦ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 296 с.
- СГЦБ Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ-Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
- СДЯ Словарь древнерусского языка (XI–XIV) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2004. Т. 1–7.
- Спанатій Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя : близько 20 000 діалектизмів / укл. Л. С. Спанатій, А. П. Супрун, М. Ф. Тимченко, В. П. Токар ; за заг. ред. Л. С. Спанатій. Миколаїв : Іліон, 2018. 876 с.
- СлXVI – п.п.XVII Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.
- СсУГ Східностепові українські говірки : науково-навчальний посібник / за заг. ред. А. Загнітка. Донецьк : ДонДУ, 1998. 114 с.
- СУГО Словник українських говорів Одещини / редкол. : О. І. Бондар (голов. ред.), Л. І. Хащенко (заст. голов. ред.) та ін. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 222 с.
- СхСл Словник українських східнослобожанських говірок / уклад. К. Д. Глуховцева та ін. Луганськ, 2002. 234 с.
- УЛ Українська література XVII ст. : синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., приміт. і вступ. ст В. І. Кречотня. Київ : Наук. думка, 1987. 608 с.
- УкрМіф Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
- УмСп Уманець М., Спілка А. Словарь русско-украинский. Берлін : Українське слово, 1924. 1149 с. (Додаток до «Зорі» 1893 року. Львів, 1893).
- Хроніка Наукова Хроніка: огляд часописей за 1901 р. *ЗНТШ*. 1902. Кн. 4. Т. 48. С. 1–25. (Часописи, видавані на російській Україні).
- Чаб Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. Запоріжжя : ЗДУ, 1992. Т. I–IV.
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд. Вып. 1–38. Москва : Наука, 1974–2012.